

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ОБОРОНИ УКРАЇНИ

ВІСНИК
НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ОБОРОНИ
УКРАЇНИ

2 (27) / 2012

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Рекомендовано
до друку вченою радою Національного університету оборони України.
Протокол № 3 від 27 лютого 2012 р.

Київ – 2012

ОСОБЛИВОСТІ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ

В статті проаналізовані результати дослідження ціннісних орієнтацій неповнолітніх правопорушників, які знаходяться у дитячому приймальнику-розподільнику. Розглянуті особливості структури термінальних та інструментальних цінностей таких неповнолітніх у порівнянні з правослухняними підлітками.

В статье проанализированы результаты исследования ценностных ориентаций несовершеннолетних правонарушителей, которые находятся в детском приемнике-распределителе. Рассмотрены особенности структуры терминальных и инструментальных ценностей таких несовершеннолетних в сравнении с правопослушными подростками.

The article is devoted to analysis of the results of research of personality valuables of juvenile law-breakers, who are in the children's detention center. Considered features of the structure of terminal and instrumental personality valuables such teens compared to law-obedient teenagers.

Актуальність дослідження. В останні роки спостерігаються зміни у структурі злочинності, зростає кількість злочинів, вчинених неповнолітніми, спостерігається тенденція подальшого омолодження контингенту, який вчинює тяжкі злочини. Цей факт можна пояснити тим, що зміни в політичному й економічному житті країни викликали загальне зниження якості життя людей, позначилися на внутрішньому світі особистості та її поведінці. Ціла низка негативних чинників призвела до обмеження здатності людей утримувати сім'ї, обумовила зменшення виховного впливу на дітей. Держава нині не здатна забезпечити виховання та дозвілля неповнолітніх, і особливо гостро це питання постає для дітей з неблагополучних сімей.

Процес розвитку культури людини одночасно являє собою процес формування її ціннісних орієнтацій, якими вона керується у своїй поведінці. Ціннісна орієнтація – це та основа, на якій стоїть весь світ моральності людини, її політичні, правові, естетичні відносини з навколишньою дійсністю. Це компонент високої енергетичної потужності, який пов'язує функціональними відносинами всі елементи свідомості [4]. Ціннісно-орієнтаційна сфера обумовлює формування світогляду та правосвідомості, і входить до регуляторного рівня особистості, її спрямованості [3,5]. Актуальність дослідження ціннісних орієнтацій неповнолітніх правопорушників диктується потребами профілактики дитячої злочинності та ресоціалізації неповнолітніх, які вчинили правопорушення.

Стан наукової розробки проблеми.

Проблема ціннісних орієнтацій є однією з фундаментальних проблем психології та привертає до себе увагу багатьох дослідників як у теоретичному, так і в прикладному аспектах. Як зазначає Б.Г. Ананьєв, поняття ціннісних орієнтацій має міждисциплінарний характер, та вивчення ціннісних орієнтацій сьогодні йде на зіткненні різних галузей знання про людину – філософії, соціології, психології, педагогіки [1].

Важливим є питання про місце ціннісних орієнтацій в структурі особистості. Сучасні дослідники розглядають систему ціннісних орієнтацій особистості, прив'язуючи її до мотиваційно-потребнісної або змістовної сфер особистості [4]. Система ціннісних орієнтацій як елемент структури особистості, в якому "найбільш ярко виявляється цілісність людської свідомості та поведінки" [2], має інтегративний характер, формується на вищому рівні розвитку особистості та регулює поведінку і діяльність особистості в найбільш значимих ситуаціях її соціальної активності, в яких виражається відношення особистості до цілей життєдіяльності та до засобів реалізації цих цілей.

Аналіз літератури та виділення суттєвих характеристик досліджуваного феномену дає нам можливість запропонувати таке визначення поняття "ціннісні орієнтації": ціннісні орієнтації – це ієрархічно організована інтегративна система усвідомлених особистісних цінностей, яка об'єднує вищі прошарки мотиваційно-потребової та змістовної сфер особистості.

Психологічні дослідження дітей і підлітків показують, що чинники, що впливають на становлення дитячої психіки, суперечливі: у одному випадку вони сприяють, в іншому - перешкоджають оптимальному розвитку особистості дитини. Так, взаємини в сім'ї та з оточуючими, відносини до дитини з боку батьків та соціального середовища можуть сформувати ефективну ціннісно-орієнтаційну направленість дитини, позитивний погляд на світ і самого себе в цьому світі; та ті ж самі чинники, але з іншим психологічним змістом, можуть приводити до дефіцитарного розвитку потреб і мотивів, низької самоповаги, недовіри до оточуючих, або до асоціальних та антисоціальних форм поведінки [3,5,6,9].

Мета дослідження – виявити особливості ціннісних орієнтацій неповнолітніх правопорушників.

Характеристика вибірки та методів дослідження. В дослідженні приймали участь підлітки віком від 12 до 16 років, 22 з яких тимчасово знаходяться в приймальнику-розподільнику для неповнолітніх правопорушників в Чернігівській області і 22 підлітки, які навчаються в Чернігівській загальноосвітній середній школі № 48.

Для вивчення ціннісних орієнтацій неповнолітніх різних груп досліджуваних використовувалась методика „Ціннісні орієнтації” М. Рокіча, яка виділяє два класи цінностей – термінальні та інструментальні. Для обрахунку результатів був використаний t-критерій Стьюдента.

Обговорення результатів. Провівши дослідження системи ціннісних орієнтацій неповнолітніх правопорушників нами були отримані наступні результати, які наведені в таблицях 1 та 2.

Таблиця 1

Особливості термінальних цінностей неповнолітніх з різною соціальною спрямованістю ($x_{cp} \pm \sigma$)

Цінності	Неповнолітні правопорушники	Неповнолітні правослухнянні	t	p
Активний спосіб життя	8.6 ± 4.2	9.5 ± 5.1	0.6	-
Здоров'я	6,0 ± 4.5	4.1 ± 2.6	2.2	0.05
Краса природи	9.9 ± 3.9	9.3 ± 3.5	0.9	-
Матеріальне забезпечення	9.6 ± 5.2	9.2 ± 5.2	0.3	-
Щастя інших	10.2 ± 5.0	11 ± 4.1	0.5	-
Інтелектуальний розвиток	12.4 ± 3.8	12.8 ± 4.2	0.3	-
Свобода	9.1 ± 5.3	9.9 ± 5.4	1.1	-
Щасливе сімейне життя	5.8 ± 3.8	5.4 ± 3.5	0.3	-
Впевненість в собі	7.3 ± 4.9	8.7 ± 4.4	1.3	-
Життєва мудрість	8.3 ± 5.6	6.8 ± 4.1	1.2	-
Цікава робота	7.5 ± 4.5	7.4 ± 3.5	0.8	-
Кохання	6.6 ± 5.6	5.5 ± 4.6	0.7	-
Добрі, вірні друзі	8.4 ± 5.3	8.7 ± 4.7	0.9	-
Повага оточуючих	10.9 ± 5.1	12.2 ± 4.2	0.9	-
Духовний розвиток	13.1 ± 4.8	13.6 ± 3.5	1.3	-
Продуктивне життя	13.2 ± 3.9	10.9 ± 3.7	2.3	0.05
Творча діяльність	13.2 ± 3.9	13.4 ± 3.5	1.1	-
Гедонізм	9.1 ± 4.9	10.0 ± 4.3	0.7	-

Вивчаючи систему термінальних цінностей підлітків двох груп досліджуваних ми отримали загальну ієрархію мотивів, якими вони керуються. Їх умовно можемо розділити на три великі групи в залежності від ступеню їх значущості для дітей. У групі правослухняних підлітків:

До 1 відносяться: щасливе сімейне життя, кохання, здоров'я, цікава робота, впевненість в собі, життєва мудрість. Пріоритетом для підлітків не залежно від групи приналежності виступає задоволення первинних потреб. (потреба у захисті, прийнятті, опіці) з одного боку і екзистенціальних з іншого. Тобто, поряд із фізіологічними потребами наявні більш високі цінності духовного буття.

До 2-ї групи характеристик входять: добрі, вірні друзі, активний спосіб життя, свобода, краса природи, гедонізм, матеріальне забезпечення. Із наведених характеристик ми бачимо, що діти менш цінують відносини у референтній групі та активний спосіб життя. Вони схильні до безцільного проведення вільного часу, ніж витратити його з певною користю для себе (не важливо, матеріальна вигідність чи духовна). Свобода виступає для респондентів як ще не досягнена ціль і це змушує опитаних замислитися (переконатися) над тим, що вони на даному етапі життя ще не можуть її досягти.

До 3-ї групи цінностей входять: щастя інших, повага оточуючих, інтелектуальний розвиток, продуктивний спосіб життя, творча діяльність, духовний розвиток. В даному контексті цінностей ми бачимо, що для підлітків обох груп дослідження важливий кінцевий результат, але процес планування і конструкції дій для досягнення задуманого у підлітків відсутній. Тому вони ігнорують важливі детермінанти мотивації поведінки і тим самим затримують або ж відкладають досягнення поставленої задачі.

Для неповнолітніх правопорушників пріоритетні наступні цінності: щасливе сімейне життя, кохання, здоров'я, впевненість у собі, цікава робота, добрі і вірні друзі. З цього видно, що вони орієнтовані більш на зовнішні відносини у референтній групі в яку не входять сімейні відносини.

В другу групу цінностей неповнолітніх правопорушників входять: життєва мудрість, активний спосіб життя, свобода, гедонізм, матеріальне забезпечення та краса природи.

Особливо культивується життєва мудрість тому, що вона дозволяє зайняти більш вигідну позицію у колективі та претендувати на нішу лідера та компетентної особи у групі. Має місце потреба в отриманні емотивних відчуттів (почуття прекрасного).

Найменш важливими для правопорушників є: щастя інших, повага оточуючих, інтелектуальний, духовний розвиток, продуктивний спосіб життя і творча діяльність. Не є головним для неповнолітніх правопорушників розвиток духовної сторони особистості, їх увага більш сконцентрована на кількісній стороні взаємовідносин. Дана ієрархія цінностей є типовою і загальноприйнятною для цього віку.

Для правослухняних підлітків найважливішими цінностями є: здоров'я, щасливе сімейне життя, кохання, життєва мудрість, цікава робота, добрі, вірні друзі. У цьому віці вже сформовані загальні, соціально важливі цінності, які є платформою для подальшого розвитку соціально прийнятної поведінки. В свою чергу це є основа нормального психологічного розвитку неповнолітніх.

Достатньо важливими для правослухняних підлітків є такі цінності: впевненість в собі, краса природи, матеріальне забезпечення, активний спосіб життя, свобода, гедонізм. Для дітей важливо пізнання навколишнього світу, можливість побачити та відчувти невідоме, бути в курсі справ, також є важливим фінансова сторона життя, як запорука виконання поставлених цілей.

В останню групу цінностей неповнолітніх входять: продуктивний спосіб життя, щастя інших, повага оточуючих, інтелектуальний розвиток, творча діяльність, духовний розвиток. Вони більш концентровані на власних переживаннях, вивченні невідомих аспектів душі, зануренні в свій внутрішній світ. Тому оточуючі для них виступають тільки як об'єкт для порівняння. Статистично значимі результати отримано при порівнянні цінностей: здоров'я, продуктивний спосіб життя (зона значимості $p \leq 0,05$).

Отже, для підлітків набуває значення відносини з ровесниками. Спілкування виступає своєрідною формою відтворення між однолітками тих відносин, які існують серед дорослих людей. В процесі спілкування у них відбувається поглиблене вивчення норм відносин та їх освоєння.

Особливості інструментальних цінностей неповнолітніх з різною соціальною спрямованістю ($\bar{x}_{\text{ср}} \pm \sigma$)

Цінності	Неповнолітні правопорушники	Неповнолітні правослухняні	t	p
Акуратність	7.6 ± 3.5	6.1 ± 4.5	1.1	-
Життєрадісність	9.2 ± 5.3	8.1 ± 5.7	0.7	-
Консерватизм	10.3 ± 5.2	10.5 ± 4.8	0.1	-
Відповідальність	9.7 ± 5.4	8.8 ± 4.8	0.1	-
Стриманість	8.4 ± 4.7	7.1 ± 4.8	0.9	-
Сміливість	9.9 ± 5.3	10.5 ± 6.6	0.3	-
Радикалізм	10.1 ± 4.2	10.4 ± 6.3	0.3	-
Відвертість	6.3 ± 4.3	5.9 ± 3.7	0.3	-
Вихованість	7.1 ± 4.7	7.3 ± 4.8	0.2	-
Дисциплінованість	10.8 ± 5.7	9.2 ± 6.3	0.7	-
Раціональність	12.4 ± 5.8	11.9 ± 7.2	1.4	-
Працелюбність	6.1 ± 3.9	8.9 ± 5.7	2.3	0.05
Вимогливість	12.8 ± 3.8	10.5 ± 6.7	1.5	-
Незалежність	11.5 ± 5.2	10.9 ± 7.3	0.4	-
Освіченість	5.9 ± 3.9	9.2 ± 5.6	2.4	0.05
Вольовитість	10.5 ± 5.1	10.8 ± 6.2	0.1	-
Емпатичність	12.6 ± 3.9	11.1 ± 7.3	0.9	-
Турботливість	8.5 ± 4.3	11.3 ± 6.4	2.2	0.05

Аналізуючи таблицю 2, можна відзначити, що результати опитування правослухняних неповнолітніх розмістилися наступним чином: до першої групи цінностей вони віднесли наступні – відвертість, працелюбність, освіченість, акуратність, вихованість, стриманість (присвоюючи цим поняттям ранг від 1 до 6 відповідно).

Дана категорія осіб цінує у оточенні перш за все правдивість та відвертість інформації. Вони не схильні до навмисного викривлення фактів задля будь – якої мети (корисної чи моральної). Вони відзначають необхідність працювати (поняттю присвоєно 2 ранг). Схильність до уникання виконання своїх прямих обов'язків (наприклад, відвідування школи, допомога батькам) серед опитаних не спостерігається і не носить систематичного характеру. Також

опитані зробили акцент на необхідності бути освіченими. Дана цінність виступає для респондентів особливо важливою через те, що надає можливість досягти більшого у житті, добитися поставлених цілей у кар'єрному та професійному плані, на здатності зможу підвищити свій матеріальний стан, тим самим набутти самостійності та незалежності від оточення.

4 ранг опитувані приписали поняттю акуратність. Підлітки тим самим підкреслили важливість не лише чистоти у фізичному втіленні, а й прагнення до пунктуальності у відносинах із оточенням.

Досить важливою цінністю для правослухняних підлітків виступає стриманість та відповідальність. Вони цінують перш за все обдуманість власних дій, їх раціоналістичність, не уникають ситуацій, де потрібно нести відповідальність

не тільки за свої вчинки, а й за вчинки оточення.

До другої групи цінностей опитані віднесли наступні: життєрадісність, дисциплінованість, сміливість, радикалізм, вимогливість, вольовитість (цим визначенням присвоєно ранг від 7 до 13 відповідно). Респонденти цінують перш за все життєрадісність та сміливість. Вони не відчують дискомфорту при ситуаціях невизначених, напружених. Часто діють та мислять дещо радикальними крайніми категоріями. Спостерігається тенденція бачення світу тільки у білому чи у чорному світлі. Це пояснюється підлітковим максималізмом та прагненням бути найкращим. У прийнятті рішення вони проявляють розважливість та вольовитість.

В третю групу цінностей опитані віднесли наступні: консерватизм, незалежність, емпатичність, турботливість, раціоналістичність. Опитаним майже не важлива необхідність співчувати оточенню, притримування загально визнаних норм (на їх думку, застарілих) і внесення модерних цінностей.

Стосовно експериментальної групи, то опитані на перше місце висунули наступні цінності: освіченість, працелюбність, відвертість, вихованість, акуратність та стриманість. По даній категорії цінностей у експериментальної групи дещо схожі погляди із контрольною. На відміну від правослухняних підлітків, правопорушники не внесли до пріоритетної категорії цінність відповідальності та життєрадісності.

До другої групи цінностей опитані віднесли наступні: турботливість, життєрадісність, відповідальність, сміливість, радикалізм, консерватизм. Це свідчить про те, що респонденти схильні до дотримання традиційних відносин із соціумом, радикальності у оцінці середовища, сміливих висловлювань своєї думки не залежно від того чи співпадає вона із думкою та настроями оточення чи ні. Особи досить високо цінують турботливість та уважність у інших.

Зовсім не актуальними для правопорушників виявилися наступні поняття: дисциплінованість, раціональність, вимогливість, незалежність, емпатичність, вольовитість. Вони не прагнуть до

самостійності у своїх вчинках, навпаки, часто потрапляють під вплив більш сильного та авторитетнішого лідера. Дисциплінованість не носить для них особливої цінності через особливість середовища, де вони функціонують (часто асоціальна направленість групи). Тому дисциплінованість (у її суспільному розумінні) не культивується, не виступає значущою цінністю. У респондентів не виявляється прагнення співчутливого відношення до суспільства в цілому.

Якщо брати до уваги загальний список інструментальних цінностей по обох вибірках, то можна відзначити, що на першому місці опитані розмістили цінність відвертість, працелюбність, освіченість, акуратність, вихованість, стриманість.

Зовсім не важливими цінностями у загальному списку виявилися наступні: консерватизм, вольовитість, незалежність, емпатичність, вимогливість, раціональність.

Правослухняні підлітки цінують у оточенні перш за все правдивість та відвертість інформації. Вони не схильні до навмисного викривлення фактів, відзначають необхідність працювати. Схильність до уникання виконання своїх прямих обов'язків (наприклад, відвідування школи, допомога батькам) серед опитаних не спостерігається і не носить систематичного характеру. Стосовно експериментальної групи, то опитані на перше місце висунули наступні цінності: освіченість, працелюбність, відвертість, вихованість, акуратність та стриманість. По даній категорії цінностей у експериментальної групи дещо схожі погляди із контрольною.

До другої групи цінностей опитані контрольної групи віднесли наступні: життєрадісність, дисциплінованість, сміливість, радикалізм, вимогливість, вольовитість (цим визначенням присвоєно ранг від 7 до 13 відповідно). Респонденти цінують перш за все життєрадісність та сміливість. Вони не відчують дискомфорту при ситуаціях невизначених, напружених. Правопорушники до цієї групи віднесли наступні: турботливість, життєрадісність, відповідальність, сміливість, радикалізм, консерватизм. Особи досить високо цінують турботливість та уважність у інших.

До третьої цінностей опитані віднесли наступні: консерватизм, незалежність, емпатичність, турботливість, раціоналістичність. Опитаним майже не важлива необхідність співчувати оточенню, притримування загально визнаних норм (на їх думку, застарілих) і внесення модерних цінностей. Зовсім не актуальними для правопорушників виявилися наступні поняття: дисциплінованість, раціональність, вимогливість, незалежність, емпатичність, вольовитість. Дисциплінованість не носить для них особливої цінності через особливість середовища, де вони функціонують (часто асоціальна направленість групи). Тому дисциплінованість (у її суспільному

розумінні) не культивується, не виступає значущою цінністю.

Статистично значимі результати отримано при порівнянні цінностей: працелюбність, освіченість, турботливість (зона значимості $p \leq 0,05$).

Висновки. Структура ціннісних орієнтацій у групах досліджуваних має свої відмінності, які доцільно ураховувати при плануванні виховної роботи та психологічної реабілітації неповнолітніх правопорушників.

Перспектива подальших досліджень. Планується виявити особливості ціннісно-орієнтаційної сфери неповнолітніх, які відбувають покарання за кримінальні злочини в місцях позбавлення волі.

Література

1. Андреева Г.М. Социальная психология : учебник для высших учебных заведений / Г.М. Андреева. – М. : Аспект Пресс, 1999. – 375 с.
2. Андреева Г.М. Психология социального познания : учебник для высших учебных заведений / Г.М. Андреева. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 288 с.
3. Бандурка А.М. Юридическая психология / А.М. Бандурка, С.П. Бочарова, Е.В. Землянская. – Х. : Титул, 2006. – 680 с.
4. Валицкас Г.К. Самооценка у несовершеннолетних правонарушителей / Г.К. Валицкас, Ю.Б. Гиппенрейтер // Вопросы психологии, 1989. – № 1. – С. 45-54.
5. Васильев В.Л. Юридическая психология : учебник для вузов / В.Л. Васильев. – СПб. : Питер, 2004. – 655 с.
6. Еникеев М.И. Юридическая психология. С основами общей и социальной психологии : учебник для вузов / М.И. Еникеев. – М. : Норма, 2005. – 640 с.
7. Мамонтова С.Н. Прикладная юридическая психология / С.Н. Мамонтова. – М. : Речь, 2002. – 898 с.
8. Столяренко А.М. Прикладная юридическая психология / А.М. Столяренко. – М. : Юнити, 2001. – 639 с.
9. Чуфаровский Ю.В. Юридическая психология : учебное пособие / Ю.В. Чуфаровский. – М. : Право и Закон, 1997. – 320 с.